

Архиепископ ІЛАРІОН.

**УКРАЇНСЬКА
ЦЕРКОВНА ВИМОВА.**

ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ.

Архиєпископ ІЛАРІОН.

**УКРАЇНСЬКА
ЦЕРКОВНА ВИМОВА.**

ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ.

Дозволено Владою до друку 15 квітня 1942-го р.
Lublin, Abteilung Propaganda, Referat Presse.

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКОВНА ВИМОВА.

Від давніх віків ми, українці, маємо свою українську вимову церковних богослужбових текстів, як мають свою власну вимову росіяни, болгари, серби та ін. По приєднанні Української Церкви до Російської, головню з кінця XVIII-го ст., розпочалося насильне запровадження російської церковної вимови, яку малосвідомі люди неправильно звать церковнослов'янською. Це зовсім не так: та богослужбова вимова, яку силою накиннула нам Російська Церква, це вимова чисто російська, а не церковнослов'янська; старослов'янська вимова була зовсім не така. За чисто російську вважають цю вимову й православні серби та болгари, чому й мають свою власну вимову.

З найдавнішого часу в Українській Церкві богослужбові тексти все вимовлялися згідно з своєю живою мовою, і така вимова позосталася аж досі серед православних українців на Буковині, Закарпатті та в Галичині. З часу визволення Української Церкви з-під російської з 1917-го року по всій Україні відразу пішла й своя українська вимова.

Треба сказати, що стара українська вимова церковнослов'янської мови ближча до вимови старослов'янської, як вимова російська.

Вдавнину мова церковна й літературна були однакові, і цією мовою написано в Україні всі її літературні пам'ятки XI—XV віків, і значна більшість наших пам'яток XVI—XVIII віків; ось тому цю церковну мову в українській вимові можна також звати староукраїнською мовою. Богослужби в Україні правилися староукраїнською мовою від початку нашої Церкви аж до кінця XVIII віку, а з 1920 року вперше розпочалися в нас Богослужби й живою українською мовою.

Про українську вимову я вже двічі писав був більші статті, подаючи всі потрібні історично-церковні вияснення (див. „Елпіс“ 1926 р. т. I та „Наша Культура“ 1936 кн. 15).

Тут тепер подаю тільки правила й приклади теперішньої української церковної вимови, бо всі наші богослужбові книжки надруковані старим укр. церковним правописом, не придатним до нашої живої мови. Коли б ці книжки друкувалися сучасним українським фонетичним правописом, то ніяких правил вимови було б не потрібно.

Найголовніше правило української вимови таке: Читай (вимовляй) кожне написане слово по-українському, так, як то чується в живій нашій мові. Ось тому той, хто природно знає українську мову, навчається вимови відразу.

Нижче на все подаю приклади, як написане старим церковним правописом читати по-українському.

І. Вимова окремих букв.

1. Букву **е** читаємо як українське **е** (а не **є**): до тебе, всегда, чтеніє. На початку слова чи складу **е** читається як **є**: єси, єдин, моєго, царствіє.

2. Букву **и** читаємо як українське **и** (як рос. **ы**, а не **і**): Заступи, спаси, Господи помилуй. На початку слова чи складу **и** читаємо як **і** чи **ї**: іже, ім'я, іміїм, твоїм.

Але церковнослов'янський правопис дає **и** часом і там, де в живій літературній нашій мові вимовляється **і**, а саме:

а) на земли, вся дни, въ чаши, ми, ти, аминь, премудрость—прóсти вимовляємо: на землі, всі дні, в чаші, мі, ті, аминь, премудрість—прóсті.

б) Миръ і мїръ вимовляємо однаково: мир мирові твоєму даруй, мира мирові. Никто вимовляємо ніхто.

в) Прїимите, прїидите, да прїидеть, пїйте вимовляємо по-живому: приїміте, приїдіте, да приїде, пийте.

г) Завжди вимовляємо алилуя, а не алілуя.

д) Євангелїсть, херувїми, серафїми вимовляємо по-нашому: євангелист, херувими, серафими.

3. Букву **ѣ** звичайно вимовляємо з давендавна як **і**, як вимовляє її ввесь український народ: світ, мир всім, нині, без істління і т. ін.

Але в церковнослов'янському правопису часто маємо **и** там, де ми вимовляємо **ѣ**, цебто **і**:

а) В приказовому способі. Написано: прїидите, поклонимся и припадемъ, Господу помолимся, вонемъ, у Господа просимъ, возлюбимъ другъ друга, рцемъ, предадимъ, отложимъ, помолитесь, изыдите, возьмите, благословите, благодаримъ Господа, прїимите, ядите, преклоните, приступите, изыдемъ,—усе це приказові способи, і по-старослов'янському мусіло б бути тут **ѣ** (а не **и**), і тому по-українському правильно вимовляємо: приїдіте, поклонімся, і припадім, Господу помолімся, вонім, просім, возлюбім, одложім, помоблітєся, изидіте, возьміте, благословіте, благодарім, приіміте, ядіте, преклоніте, приступіте, изидім.

б) Кінцеве **-ви** в давальному відмінкові вимовляємо по-літературному як **-ві**: І духові твоєму, мира мирові, Господєві.

в) Все вимовляємо: всі.

Часом у церковнослов'янському тексті маємо **ѣ** там, де мало б бути **е** або **и**:

а) Пишеться тепер неправильно: здѣ, вездѣ, идѣже (по-старослов'янському: zde, vезде, ideže), станемъ добрѣ, а вимовляємо: zde, vезде, ideže, добре.

б) Тѣмъ, тѣхъ, сѣдѣніе вимовляємо: тим, тих, сидініє.

в) По - старослов'янському писалося свѣдѣтельство, тепер по-російському свидѣтельство, вимовляємо по-старослов'янському: свідительство.

4. Букву **г** завжди вимовляємо як своє **г**, ніколи зросійська як **Г**: Господь, благо.

5. Слова на **-ецъ**, **-ица** завжди вимовляємо на **-ець**, **-иця**, і м'яке **ц** позостається по всіх формах: отець, вінець, живоносець, чоловіколюбець, творець, десниця, Богородиця, отця, творця, отцю, Богородицю, горі іміїм серця, в серцях, о царицях.

6. Звуки **о** та **е** в закритому складі в життї українській мові змінилися на **і**, а тому:

а) свої, твой, мой, гробъ, домъ і т. ін. вимовляємо: свій, твій, мій, гріб, дім, премудрість прости, вхід, розбійник, яко да під державою, милість мира, під твою милість, єдинорідний, на всякім місті і т. ін.

Так само в родовому множини чол. роду **-овъ** вимовляємо **-ів**: серафимів, херувимів, рабів, гріхів, духів, ангелів, архангелів, Отця світів і т. ін.

Але завжди вимовляємо: і во віки віков (бо було вдавнину: віком), живот.

б) В давальному й місцевому відмінках прикметників та займенників: твоєї сей трапезѣ і т. ін. вимовляємо: твоїй сій трапезі, животворящій Тройці, своїй церкві; о храмѣ семъ і т. ін. вимовляємо: о храмі сім, о службі сій, о свишнім мирі, о нашій, в твоім, о всім.

Так само ізраилевъ, привель, возвелъ і т. ін. вимовляємо: ізраїлів, привів, возвів.

7. Приставку **раз-** чи **рас-** завжди вимовляємо як **роз**: розум, врозумї, розумініє, благородуміє, роздробц, роздробляється, розділяється, нероздільную, нероздільній, розруши, розбійник, розп'ятого.

8. Склади **че, ше** вимовляємо **чо, шо**: Человѣкъ, нашего, нашему й т. ін. вимовляємо: чоловік, нашого, нашому.

Богатя милости, весь, вимовляємо: багатой милости, ввесь

9. **Кр, кт** вимовляємо як **хр, хт**: хрест, хрещеніє, хреститель, хто, ніхто.

10. Сполучення **мя, пя, бя, вя** вимовляємо по-українському як **м'я, п'я, бля, вя**, наприклад: ім'я, пом'яни, розп'ятого, люблящій, благословляще, правлящих, славлять.

11. Сполучення **-ол-** поміж приголосними в середині слів вимовляємо як **ов**: вовки, довгі наші, довжникам нашим, ісповненіє, безмовноє, ісповнім і т. ін.

12. В минулому часі дієслів в укр. мові кінцеве **-л** переходить на **-в**, а тому вимовляємо: возлюбив єси, благоволив, вінчав, сподобів, предав, одступив.

Кінцеве **-ель** в дієсловах минулого часу вимовляємо по-живому як **-ів**: привів, возвів. Кінцеве **л** у цих формах по приголосній випадає: стер єси.

13. Прийменник **с, со** вимовляємо **з, зо**: з вірою, з вами, з тобою, зо всіми вами, зо страхом.

Прийменник чи приставка **от** вимовляється як **од**: од віка, од твоїх, доброго одвіта, одкриє їм, одложім і т. ін.

14. Сполучення **їа** в чужих словах вимовляємо як **ия** або **ія**: дияконство, Євангеліє, диявол, християн, Василя, Григорія й т. ін.

15. В дієсловах теперішнього часу в 3-й особі однини (слова на **-ить**) та множини кінцеве **-т** вимовляємо м'яко: наставить, согрішить, возвеселиться, предстоять, будуть, похваляться, возрадуються, да дасть.

Закінчення **-еть** вимовляємо по-живому як **-е**, або **є**: помилує і спасе нас, буде, найде, подобає, пом'яне, погине, одкриє.

16. Старі форми: **быти, былъ** єси й т. ін. вимовляємо по-живому: бути, був єси, бувших, перебувающих, спребуваяй, пребуди, од небуття в буття, пакибуття.

17 В дієсловах склад **-ова-** вимовляємо як **-ува-**: дарувавий, дійствува́ти, царствува́ти.

II. Зміна перестарілих форм.

В церковнослов'янських богослужбових текстах є чимало перестарілих форм, що перешкоджають легкому зрозумінню тексту, чому їх ліпше замінювати на форми сучасні. Це будуть такі форми в іменниках, прикметниках та займенниках:

18. Форми родового відмінку однини: крове, матере, церкве вимовляємо по-живому: крови, матері, церкви.

Так само й родовий множини на **-ей** замінюємо на **-ів**, або **-ов**: создателів і благотворителів, церков.

19. Закінчення давального множини **-омъ** **-емъ** вимовляємо як **-ам**, **-ям**: врагам, дарам, довжникам, даде своїм ученикам і апостолам, священикам, властям, людям, по писаніям.

20. Так само закінчення місцевого множини **-ѣхъ**, **-ехъ** вимовляємо як **-ах**, **-ях**: во устах, о временах, на небесах, на херувимах, о апостолах, о дарах, о праотцях, о отцях, о властях, о царях, о людях, о создателях.

Форми: о патріарсѣхъ, пророцѣхъ, проповѣдницѣхъ, мученицѣхъ, о грѣсѣхъ і т. ін. вимовляємо: о патріарсіх, -ціх, -сіх, або по-живому: о патріярхах, -ках, -хах.

21. Закінчення прикметників ніякого роду **-оє** вимовляємо **-еє**: чєснее і святее і пречистее тіло, всякее согрїшеніє, вольнее же і невольнее, святее возношеніє, всякее даєніє і т. ін.

22. Закінчення **-аго** завжди вимовляємо як **-ого**: доброго, єдиного, благого. грїшного і не- потрібного, святого славного всехвального, великого Бога й т. ін.

23. Закінчення родового відмінка єднини жіночого роду **-ья, -ія**: пречистья своєя Матере, от всякія скорби і т. ін. вимовляємо: пречистої своєї Матері, од всякої скорби, чєсної крови, од совєсти лукавої й т. ін.

Форми: моєя, твоєя, своєя, сея, всея. вимовляємо по-живому: моєї, твоєї слави, слово твоєї істини, сеї трапези, всеї церкви.

24. По велицїй милости вимовляємо: по велицїй, або по великій милості твоїй.

25. Кіпцеве **-я** в назовному множини прикметників та займенників: наша душі, руки ваша, мысленная очи, стїны ієрусалимскія вимовляємо як **ї**: наші душі, руки ваші, мисленні очі, стїни єрусалимські.

Так само й оці назовні множини: всегда храними, премудрость прости, вимовляємо: всегда хранимі, премудрість прости.

III. Переклад зовсім незрозумілих слів.

26. Як правило — нічого в тексті не перекладаємо; цебто, можна змінювати форму слова на сучасну живу, але саме слово позоставляємо незмінним.

Можна замінювати тільки зовсім уже не зрозуміле на сучасне. Наприклад, короткі займенники *мя, тя, ми, ти, ны, вы* можна заміняти на живі: *мене, тебе, мені, тобі, нас, вас*, як це часто бачимо і в самому церковнослов'янському тексті.

Тебѣ, мнѣ вимовляємо *тобі, мені*.

Слово „любы” замінюємо на „любов“: і *любов* Бога й Отця.

Слово „живот” змінюємо на *життя*, якщо воно викликає згіршення: *життя просив єсть у Тебе*. Але не змінюємо *живот* на *живіт*.

IV. Український церковний наголос.

Встаровину по українських богослужбових книжках завжди були зазначені свої живі українські наголоси, що їх у XVIII-XIX віках силою повикидали з Української Церкви, змушуючи вживати наголосів російських (російських, а не церковнослов'янських).

Ось трохи прикладів, головню з Літургії.

Наголос український:

Наголос російський (а не церковнослов'янський):

безбóлізнени	безболѣзнены
божествѣнный	божественный
бóлізнь	болѣзнь
бóязнь	боязнь
вечѣрі	вѣчери
видѣмий	видимый
возлóжати	возложатъ
возлюбѣм	возлюбимъ
вонмѣм	вонмемъ
врачу мѣй	врачу
всѣго, всѣому	всего, всему
втóрий	второй
глаголѣти	глаголати
глаголѣм	глаголемъ
глаголюще	глаголюще
Господѣві	Господеви
даруѣй	даруй
дасѣ	даси
дѣсний, дѣсная	десный, десная
добротѣ	доброта
дѣйствуѣти	дѣйствовать
зѣмний	земный
іздѣм	изыдемъ
ім'я	имя

лю́дський
од мене
моєго, моєму
милості́вий
на́йде
невиді́миї
од ньо́го, од неї́
недо́відом
к не́му
нена́висть
но́виї
обо́е
оде́сную
плотський
по́лезних
помо́лімся
прече́сний
прино́сити
прино́сяще
просі́м
путешествую́щих
самі́ себе
своє́го, своє́му
у себе́
сьо́го, сьо́му

людо́скій
от мене́
моего́, моему́
ми́лостивый
на́йде́тъ
неви́димый
отъ него́, отъ нея́
недо́вѣдомъ
къ нему́
не́нависть
но́выи
обо́я
оде́сную
плотскій
по́лезныхъ
помо́лимся
прече́стный
прино́сити
прино́сяще
про́симъ
путешествующихъ
са́ми себе́
своего́, своему́
у себе́
сего́, сему́

славнішую	сла́внѣйшую
славослові́мий	славосло́вимый
слѹжащій	служáщій
соді́йствува́в	содѣ́йствоваль
соді́йствує	содѣ́йствуеть
сподобі́, сподобі́вий	сподо́би, сподо́бивый
сподобі́тися	сподо́битися
спутешеству́ї	спутешѣ́ствуй
страшнї́й	стра́шный
сѹдище	суді́ще
твоєго́, твоєї́, твоєму́	твоего́, твоея́, твоєму́
тво́рець, творця́	творе́ць, творца́
у тебе́	у тебѣ́
укра́сивий	укра́сивый
уті́шитель	утѣ́шитель
учени́к	учени́къ
учи́нить	учи́нить
хва́ла	хвала́
царствувáти	ца́рствовати
царствѹ́ю, царствѹ́ї	ца́рствую, ца́рствуй
Ца́рю небеснї́й	Ца́рю небесный
церква́х, церква́м	це́рквахъ, це́рквамъ
че́сний	честный

V. Українсько-російська граматична термінологія.

Для ліпшого зрозуміння тут поданого, даємо ще українсько-російську граматичну термінологію для тих, що її не знають:

По-українському:	По-російському:
відмінок	падежъ
давальний	дательный
дієслово	глаголь
займєнник	мѣстоименіе
минулий час	прошедшее время
місцевий	предложный
множина	множественное число
однина	единственное число
наголос	удареніе, акцентъ
назовний	именительный
ніякий рід	средний
приголосний	согласный
приймєнник	предлогъ
приказовий спосіб	повелительное наклоненіе
прикмєтник	прилагательное
родовий	родительный
склад	слогъ
теперішній час	настоящее время

